

กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวเชิงพุทธ
Learning Process Community for Buddhist Revival and
Conservation of the Rice Culture

พูนชัย ปันธิยะ

Phoonchai Punthiya^๑

พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์

Phrakhru Siripariyatyanusat^๒

วิโรจน์ วิชัย

Viroj Vichai^๓

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวเชิงพุทธ” มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวัฒนธรรมข้าว ตำบลชี้เหล็ก อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ (2) เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าว ตำบลชี้เหล็ก อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ (3) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนา

จากการวิจัยพบว่าประเพณีการทำข้าว ชุมชนตำบลชี้เหล็ก อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ โดยเฉพาะบ้านต้นขาม ชุมชนมีความรู้พื้นฐานการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวอยู่ในระดับมาก สถานที่ใช้ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ เพื่อเป็นฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวให้คงอยู่และแพร่หลายสืบไป สำหรับการถ่ายทอดพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีส่วนช่วยประกอบพิธีตามหน้าที่ที่ตนเองปฏิบัติ ในการประกอบพิธีทำให้เกิดความ

---

^๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา, คณะพุทธศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ Branch of Buddhism, Faculty of Post Graduate Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus.

^๒ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา, คณะพุทธศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ Branch of Buddhism, Faculty of Post Graduate Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus.

^๓ สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตศึกษา, คณะพุทธศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ Branch of Philosophy, Faculty of Post Graduate Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus.

สามัคคี และปัจจุบันนี้ช่องทางการสื่อสาร สื่อและเทคโนโลยีมีความทันสมัย ควรที่จะมีการประชาสัมพันธ์ให้มากขึ้น ซึ่งจะทำให้การสืบสาน การถ่ายทอดและเรียนรู้วิถีการทำข้าวของตำบล ชี้เหล็กได้รับรู้อย่างแพร่หลาย

คำสำคัญ: การเรียนรู้, กระบวนการ, ชุมชน, วัฒนธรรมข้าวเชิงพุทธ

Abstract

The research entitled “Learning Process Community for Buddhist Revival and Conservation of the Rice Culture” The objectives of this research were to (1) Study the local wisdom of rice culture of Tambon kilhek , Aumphur Mearim, Chiang mai Province (2) To enhance the learning process of rice culture restoration and conservation in Tambon kilhek , Aumphur Mearim, Chiang mai Province (3) To analyze the relationship of the local wisdom and Buddhism.

The research found that the tradition of making rice in Tambon kilhek, Amphur MaeRim, Chiang Mai, especially Ban Ton Kham the community has basic knowledge of restoration and conservation of rice culture at a high level. The facility uses the Community Learning Center as a learning resource. To revive and preserve the culture of rice to remain and widespread. For sharing the rituals, the community has shared learning. And help to carry out the duties of their own practice. In the ceremony cause harmony. And now this communication channel. The media and technology are up-to-date. Which is should have more publication. This will keep the continuation for the transmission and learning of the rice cooking ceremony of the district is widely recognized.

Keywords: Learning, process, community, Buddhistic rice culture,

บทนำ

ประเทศไทยเป็นแหล่งอารยธรรมของข้าว โดยมีหลักฐานว่า มีการปลูกข้าวมากกว่า ๕,๐๐๐ ปี^๕ ตลอดเวลาที่ผ่านมามีบรรพบุรุษของไทยได้สะสมภูมิปัญญาเกี่ยวกับข้าวมายาวนาน^๖ ทั้งในส่วนของภาคการผลิตเมล็ดพันธุ์ วิธีการเพาะปลูก การดูแลรักษาและเก็บเกี่ยว ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นต่างๆ^๖ และหลักพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวเกี่ยวกับข้าว ทำให้ประเทศไทยโดยเฉพาะชาวล้านนา (ภาคเหนือ) มีชื่อเสียงในเรื่องสายพันธุ์และผลผลิตข้าว จนต่างประเทศต้องการหีบขี้มอดและสายพันธุ์เพื่อหวังผลประโยชน์เชิงพาณิชย์

ในปัจจุบันได้มีความพยายามในการปกป้องสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของไทย โดยบทบาทของภาครัฐและเอกชน ด้วยการส่งเสริมให้มีการคัดเลือกรวบรวมปรับปรุงและรักษาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในแปลงนาของเกษตรกร เพื่อลดต้นทุนการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวของรัฐและการส่งเสริมวิวัฒนาการของสายพันธุ์ใหม่ๆ ที่อาจเป็นลูกผสมของพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพพิเศษ หากแต่ความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติพันธุ์ข้าวพื้นเมืองก็ยังขาดการรวบรวม เพื่อการประเมินคุณค่าเชิงเศรษฐกิจและสร้างความตระหนักในคุณค่าภูมิปัญญาเกี่ยวกับข้าว

ประกอบกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ อิทธิพลจากระบบทุนนิยม ทำให้แบบแผนการผลิตข้าวของชาวนาเปลี่ยนแปลงไป ระบบการทำนาแบบพื้นบ้านเปลี่ยนสู่การทำนาที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ใช้สารเคมีในปริมาณมาก ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกและต้องอยู่ในภาวะที่ไม่สามารถต่อรองได้ ก่อเกิดปัญหาสะสมต่อเนื่องยาวนาน ทั้งผลผลิตตกต่ำ หนี้สิน ผลกระทบของการใช้สารเคมีต่อสุขภาพและผลกระทบต่อความสมดุลของระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อมได้รับความเสียหาย ส่งผลเชิงลบต่อเนื่องต่อสุขภาพของชาวนา ครอบครัวและชุมชน

ภาวะวิกฤตปัญหาของชาวนาไทย มีสาเหตุซับซ้อนและเป็นพลวัต อันเกิดจากระบบคิด ระบบคุณค่าที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อการค้า ตามนโยบายของรัฐที่มุ่งส่งออกและกลไกทางการตลาดที่ถูกควบคุมโดยพ่อค้าคนกลางหรือระบบเกษตรพันธสัญญา ซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาชีพของเกษตรกรและความมั่นคงทางอาหารของสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง ทำให้หลายฝ่ายเกิดความตระหนักที่จะต้องเร่งผลักดันให้ชาวนาลดการใช้สารเคมี หรือปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรรมยั่งยืน โดยการสร้างความรู้ที่ถูกต้องให้แก่ชาวนา เพื่อให้เปลี่ยนวิถีคิดและการปฏิบัติเช่นเดียวกับชาวนาในเขตตำบลชี้เหล็ก ที่สืบทอดวิถี

^๕ สุวัฒน์ อัครไชยชาญ, *ข้าวไทย*, (กรุงเทพมหานคร : ปลายตะเพียน, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

^๖ วิไลภรณ์ พานอ่อง, *ท้องถิ่นของเรา ๘ จังหวัดภาคเหนือตอนบน เล่ม ๒*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๓๒.

^๖ กรมศิลปากร, *นามานุกรมขนบธรรมเนียมประเพณี*, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑๔.

ความเป็นขานาและสังสมภูมิปัญญาเกี่ยวกับการเพาะปลูก การดูแลรักษาข้าว การคัดเลือกสายพันธุ์ข้าว ประเพณีวัฒนธรรมเกี่ยวกับข้าวมานานนับร้อยปี และมีพัฒนาการตามสภาพแวดล้อมของสังคม เช่น การผลิตข้าวเพื่อการบริโภคและเก็บสายพันธุ์ไว้ผลิตในรุ่นต่อไป เริ่มเป็นการผลิตเพื่อขาย ตามความต้องการตลาดและการส่งเสริมของภาครัฐ ต่อมาเมื่อประสบปัญหาเกี่ยวกับกลไกการตลาดที่ทำให้ราคาข้างตกต่ำ ในขณะที่ราคาปุ๋ย สารเคมีเพื่อการเพาะปลูกมีราคาสูง ขานาประสบปัญหาขาดทุนมีหนี้สิน เริ่มแสวงหาทางแก้ปัญหาในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งโดยการส่งเสริมของภาครัฐและการแสวงหาของขานา

โดยมีเกษตรกรบางส่วนเข้าร่วมดำเนินงานตามแนวนโยบายของรัฐ เช่น การปรับเปลี่ยนสู่การผลิตข้าวเพื่อขายบริโภค เป็นเพื่อขายเมล็ดพันธุ์ข้าว หรือการทำนาข้าวแบบผสมผสาน หรือการทำนาแบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งก็พบว่า ประสบทั้งความสำเร็จระดับหนึ่ง หากแต่ต้องเผชิญกับข้อจำกัดในหลายด้าน หากแต่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและน่าวิตก คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดในการผลิตข้าว ด้วยคิดว่าข้าวเป็นเพียงพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้หลักของครัวเรือน และหลงลืมความเชื่อในอดีตซึ่งข้าว คือ จิตวิญญาณของชุมชน ที่ได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพเช่นผู้มีพระคุณ และการผลิตดูแลเก็บเกี่ยวหรือใช้ประโยชน์จากข้าวมีความเกี่ยวข้องกับสรรพสิ่ง

อย่างไรก็ตามเกษตรกรในชุมชนได้แสดงความห่วงใยในสถานการณ์อนาคต เช่น การละเลยวิธีคิดและความเชื่อดั้งเดิม ปัญหาระบบนิเวศที่เริ่มมีปัญหาสารเคมีสะสมในแหล่งน้ำ และร่างกายขานา การลดลงและเสื่อมสูญของสัตว์น้ำตามแหล่งน้ำธรรมชาติ ปัญหาความมั่นคงในอาชีพเกษตรกร ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรกรรม เนื่องจากคนรุ่นใหม่ละทิ้งภาคเกษตรสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการ ปัญหาระบบการศึกษาแผนใหม่ที่มุ่งเน้นความรู้สากล ขาดความสนใจในภูมิรู้ท้องถิ่น ทำให้เยาวชนเสมือนหนึ่งมีความรู้กว้างไกลแต่ห่างไกลจากชุมชน สภาพเช่นนี้เป็นผลให้เยาวชนขาดความภาคภูมิใจในอาชีพเกษตรกรของบรรพบุรุษ ดังนั้นความรู้เรื่องราวเกี่ยวกับข้าวซึ่งเป็นวิถีชีวิตของชุมชนจึงถูกละเลยและสูญหาย ทั้งในส่วนของการผลิต การดูแล เครื่องมือ ความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะมีเพียงคนสูงอายุหรือขานาเป็นผู้สืบทอด

อนึ่ง ด้วยลักษณะชุมชนที่กำลังจะเปลี่ยนผ่านจากการเป็นชุมชนชนบทสู่การเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท ทั้งยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและสังคมเนื่องจากการขยายตัวของสังคมเมืองและการพัฒนาที่ดินของกลุ่มนักลงทุนด้านอสังหาริมทรัพย์สนใจเสนอซื้อที่ดินในบริเวณชุมชนพัฒนาเป็นสถานที่พักและบริการต่างๆ ทำให้เกษตรกรบางส่วนที่ไม่สามารถแบ่งรับวิกฤติภาคเกษตรต้องขายที่ดิน ซึ่งหากมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ก็จะส่งผลต่อแหล่งอาหารและระบบนิเวศของชุมชน

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว เชื่อว่า กลไกทางการศึกษาจะสามารถเป็นแนวทางสำคัญในการแก้ไขปัญหา โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ซึ่งเกิดจากฐานคิดว่าสังคมขานา มีทุนเดิมด้านความสัมพันธ์ทางสังคม แต่พื้นที่ทางสังคมสำหรับการทำกิจกรรม

และการแบ่งปันความรู้ได้ขาดหายไปเพราะกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ ดังนั้นการสนับสนุนให้ชาวนามีพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อสังเคราะห์คุณค่าภูมิปัญญาเกี่ยวกับการผลิต การดูแลรักษา การบริโภค และประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว สร้างแรงจูงใจในการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยการใช้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ โดยการเรียนรู้ฟื้นฟูประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง ใช้วัดเป็นศูนย์กลาง เพื่อการรวมกลุ่ม ใช้บุญเป็นเครื่องเสริมสร้างสายใยความสัมพันธ์ของคนในสังคม ทุกเพศวัย ในกระบวนการมีอะไรบางอย่างที่เป็นการฟื้นฟูอนุรักษ์ แนวทางสำคัญในการแก้ปัญหา โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ซึ่งเกิดจากสมมติฐาน สังคมชาวนามีทุนเดิมด้านความสัมพันธ์กันทางสังคม แลกเปลี่ยนเรียนรู้คุณค่าภูมิปัญญาในการผลิต และได้แนวทางการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าว ผ่านกระบวนการอะไรบางอย่าง

อนึ่ง แนวทางการจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าว ยังสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันแก่บุคคล ครอบครัวและความเข้มแข็งแก่ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีลักษณะที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหลายประการ จึงเชื่อว่า หากสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ให้เห็นเป็นรูปธรรม จะก่อเกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน การตระหนักในคุณค่าของข้าว และวิถีชาวนา ความรักภาคภูมิใจในท้องถิ่น การอยู่ร่วมกันด้วยหลักศีลธรรม ทั้งยังสร้างและสืบทอดมุมมองต่อโลกและการดำเนินชีวิตตามวิถีพุทธธรรมให้แก่เยาวชนต่อไปได้ในอนาคต

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวัฒนธรรมข้าว อ.แมริม จ.เชียงใหม่
๒. เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าว อ.แมริม จ.เชียงใหม่
๓. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับพระพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งมีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลากหลายวิธี ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสังเกต การศึกษาภาคสนาม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสอบถาม การประชุมเชิงปฏิบัติการและการจัดเวทีเรียนรู้

๑. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

แกนนำชาวบ้านในพื้นที่ตำบลขี้เหล็ก อ.แมริม จ.เชียงใหม่ ซึ่งประกอบด้วยพระสงฆ์ ผู้สูงอายุ คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มเกษตรกรชาวนา ปราชญ์ชาวบ้าน เยาวชน ครู นักวิชาการ นักพัฒนาหรือตัวแทนข้าราชการในพื้นที่

๒. เครื่องมือการวิจัย

แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต ประเด็นการสนทนากลุ่ม การจัดเวทีเรียนรู้ สมุดบันทึกภาคสนาม อุปกรณ์บันทึกเสียง กล้องบันทึกภาพเคลื่อนไหวและกล้องถ่ายรูป

๓. ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย เป็นระยะของการวิจัย (Research Phase) เป็นการร่วมกับชุมชนในการศึกษาและพิจารณาดำเนินงาน

๓.๑) ระยะก่อนทำการวิจัย (Pre-Research Phase) เป็นการเตรียมชุมชนเพื่อให้มีความพร้อมในการวิจัยและสร้างความคุ้นเคยไว้วางใจระหว่างกัน ประกอบด้วย

๓.๑.๑) การสร้างสัมพันธ์ภาพ การสำรวจ การศึกษา การเข้าสู่ชุมชน การเตรียมคนและเตรียมเครือข่าย

๓.๑.๒) สำรวจชุมชนด้านสภาพพื้นที่ สภาพปัญหาข่าวของชุมชน โดยการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ / การสนทนากลุ่ม/ การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ

๓.๒) ระยะการจัดทำแผน (Planning Phase) เป็นการร่วมตัดสินใจวางแผนกิจกรรม ซึ่งประกอบด้วย

๓.๒.๑) จัดเวทีเรียนรู้กลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาข่าวของชุมชน และความพยายามในการแก้ไขปัญหาค่า ประกอบด้วยผลสำเร็จและข้อจำกัดในการดำเนินงาน

๓.๒.๒) การจัดเวทีเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์และปัญหาข่าวต่อชุมชนในมิติเศรษฐกิจ สังคม ศาสนา วัฒนธรรม การศึกษาและสิ่งแวดล้อม

๓.๒.๓) การจัดเวทีเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์ภูมิปัญญาเกี่ยวกับข่าวของชุมชนนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

๓.๓) ระยะการกำหนดแผนงาน : การเสนอทางเลือกและสร้างแผนปฏิบัติงานระดับชุมชนเพื่อบรรลุเป้าหมาย

๓.๓.๑) การจัดเวทีเรียนรู้กลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อกำหนดกระบวนการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข่าวเชิงพุทธ

๓.๔) ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)

๓.๔.๑) การจัดเวทีเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาเกี่ยวกับวัฒนธรรมข่าว

๓.๔.๒) การจัดกิจกรรมหนุนเสริมนำพาศึกษาดูเกี่ยวกับวัฒนธรรมข่าวในแหล่งวิทยาการต่าง ๆ

๓.๔.๓) การหนุนเสริมกิจกรรมสร้างพลังฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข่าวโดยบทบาทของชุมชน

๓.๔.๔) การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมข่าวโดยสร้างเครือข่ายทั้งในระดับชุมชนและนอกชุมชน

๓.๔.๕) การจัดเวทีเรียนรู้เพื่อสืบสานวัฒนธรรมข่าวสู่เยาวชน

๓.๕) ระยะติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (Monitoring and Evaluation Phase) โดยการจัดเวทีเรียนรู้ นำเสนอผลการวิจัยเพื่อให้ชุมชนได้ตรวจสอบ

๓.๕.๑) จัดเวทีสรุปบทเรียนเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสรุปองค์ความรู้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวร่วมกันระหว่างผู้วิจัย แกนนำชุมชน ตัวแทนองค์กรภาครัฐและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

๓.๖) การรวบรวมข้อมูล จะดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง

๓.๗) การวิเคราะห์ข้อมูล จะนำข้อมูลที่ได้รับมาตรวจสอบกับคำถาม วัตถุประสงค์และกรอบคิดการวิจัย จากนั้นจึงจะจัดทำหมวดหมู่ของข้อมูล พร้อมทั้งนำเสนอในลักษณะของการอธิบายเชิงพรรณนาและจัดทำรายงานการวิจัย โดยการนำเสนอแก่ตัวแทนองค์กรชุมชนที่เข้าร่วมการวิจัยเพื่อร่วมอภิปรายเพิ่มเติมจนกระทั่งได้ข้อมูลที่สมบูรณ์จึงจะจัดทำเอกสารรายงานเพื่อเผยแพร่

ผลการวิจัย

รายงานการวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวเชิงพุทธ พบว่า การทำนาของชาวนาในอดีต เป็นวิถีชีวิตที่มีคุณค่าและเอื้ออาทรต่อทั้งผองผู้คนและสัตว์ ไม่ถูกดูแลและเหยียดหยามซึ่งกันและกัน พอถึงฤดูทำนาและย่างเข้าฤดูฝน ชาวนาบอกว่าในหนึ่งปี จะพลิกผืนดินให้เป็นทุ่งรวงทอง เจ้าควายตัวอ้วนซึ่งเจ้าของได้เลี้ยงดูเป็นอย่างดีก็ถึงเวลาที่จะได้ทดแทนบุญคุณ ก่อนจะทำนาในอดีตจะนำขี้วัว ขี้ควายไปโยนลงในพื้นที่นาเสียก่อนประมาณ ๑ เดือนจึงจะทำการไถกลบ เพื่อให้ดินมีปุ๋ย ปรับสภาพให้ดีขึ้นและสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การหามือจันทร์ วันดีเสียก่อน อันเป็นภูมิปัญญาที่ทำให้ชาวเกิดความมั่นใจว่า จะได้ข้าว ได้น้ำที่อุดมสมบูรณ์ หากใครไม่ทำก็จะทำให้เกิดผลเสียเป็นอย่างมาก แต่ในปัจจุบันจะเอาความสะดวกมากกว่า มีการปั่นคันทนาเพื่อกันน้ำในพื้นที่นาไม่ให้ไหลออก ก่อนทำจะต้องใช้มีดพรั่างหญ้าที่อยู่บริเวณคันทนาออกให้หมดก่อน หลังจากนั้นก็เอาขี้โคลนมากองและปั่นบนคันทนาให้สูงขึ้น เสร็จแล้วใช้มือปาดให้เรียบเท่ากับพื้นที่คันทนาเดิมที่มีอยู่แล้ว หลังจากปั่นเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็จะเอาน้ำใส่ทิ้งไว้ การปั่นคันทนานั้นถ้าหากยังไม่แห้งถ้าขึ้นไปเหยียบก็จะทำให้เสียรูปทรง ฉะนั้นเด็กที่ชอบไปหาปู ปลาในนาก็จะโดนตอยบ่อยครั้งเพราะมันคือความสนุกสนานที่ได้ไปวิ่งเล่นและจับปู ปลา หลังจากที่ทำการเปียอีกหนึ่งรอบก็จะทำการหว่านต้นกล้า วิธีการทำนาของชาวนาในอดีตนั้นจะแฝงไปด้วยภูมิปัญญา ถ้าหากน้ำในพื้นที่นามีมากเกินไปเกินความต้องการจะต้องระบายน้ำออก วิธีทำในปัจจุบันนั้น ใช้เครื่องสูบน้ำสูบน้ำออกเพราะมีความรวดเร็ว แต่จะต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก

ชุมชนชาวนาเป็นชุมชนมีจิตใจที่โอบอ้อมอารีให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีวัฒนธรรม วิถีชีวิตที่อยู่อย่างพอเพียงและพึ่งพาอาศัยกัน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างที่อยู่อาศัยหรือพอถึงฤดูทำนา มีความช่วยเหลือกันด้วยวิธีการ “หอม” เท่านั้น ไม่ได้เอามาเงินเป็นตัวชีวิต พอถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าว ในนาของใครได้เก็บเกี่ยวก่อนก็จะพากันไป “เอามือ” กันก่อน จะเกี่ยวจนหมดแต่จะเหลือ ข้าวแฉก ๙ ต้นไว้เพื่อทำพิธี “ฮ้องขวัญข้าว” หลังจากที่ได้เก็บเกี่ยวและช่วยกันตีข้าวจนหมดแล้ว เจ้าของนาจะเริ่มทำพิธีโดยมีการเตรียม กระจุก ๑ ใบ หิง ๑ อัน สำหรับเครื่อง

ทำพิธีก็มี ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน เจ้าของนาจะนำเอาข้าวตอก ดอกไม้ และรูปเทียนไปวางไว้ที่ใต้ต้น “ข้าวแอก ๙ ต้น” เสร็จแล้วนำเอาไก่ต้มและข้าวสุกใส่ในกระบุง หลังจากนั้นก็นำเอาหิงมาซ้อนเอาขวัญข้าว วิธีทำเหมือนการซ้อนหาลาในหนองหรือลำธาร คนที่ทำได้จะต้องเป็นผู้หญิงเท่านั้น จะมีเอื้อนเอ่ยด้วยวาจาที่ไพเราะ เพื่อขอให้ขวัญข้าวที่ตกอยู่ในพื้นที่นาหรือตกอยู่ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งว่า “ขวัญเจ้าได้ตกอยู่ต่างใด บ่ว่าจะเป็นทิศเหนือ ใต้ ตะวันตก ตะวันออก ถ้าขวัญเจ้าได้ยินแล้วก็ขอให้อ้อมเข้ามาอยู่ในหิง ซึ่งบัดนี้ข้าเจ้าก็ได้มาซ้อนมาซ้อนเอาขวัญ แล้วข้าเจ้าก็จะได้อาขวัญแม่ไปไว้ในถุง ในหลองข้าวต่อไป” จะพูดไปพร้อมกับซ้อนขวัญข้าวไปด้วยเสร็จแล้วก็นำมาเทใส่ในกระบุง” จะกระทำอยู่หลายครั้งจนกระทั่งแน่ใจแล้วว่าขวัญข้าวมาอยู่ในกระบุงแล้ว ในปัจจุบันวิถีคิดของชาวนาได้เปลี่ยนไป การให้และการหอมและการพึ่งพาอาศัยกัน ได้หายไปพร้อมกับสิ่งที่มีค่าเหล่านี้ พร้อมกับการดำรงแบบตัวใครตัวมันและคิดว่า เงิน คือ พระเจ้าที่บันดาลได้ทุกอย่าง ความเอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน กลับกลายเป็นผลประโยชน์ที่จะต้องได้ จนนำไปสู่การแบ่งแยกที่เป็นก๊กเป็นเหล่าและนี่คือ สังคมธรรมความที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้หลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วชาวนาจะเอาข้าวมากองไว้ที่ต่อซังข้าว เพื่อตากให้ข้าวแห้งและง่ายสำหรับการตีข้าวให้หลุดออกจากรวง ปกติจะใช้เวลาเพียง ๓-๔ วันที่มีแสงแดดทั้งวันและหากวันไหนมีฝนตกลงมาจะมีค่าพูดของคนเฒ่าคนแก่ว่า “ฝนเจยเม็ดข้าว” และจะยังเก็บเกี่ยวไม่ได้ต้องเพิ่มระยะเวลาไปอีกประมาณ ๓-๔ วัน ก่อนที่จะทำการเก็บเกี่ยวนั้น ชาวนาจะไม่เกี่ยวเกี่ยวในวันอังคาร ซึ่งจะเกี่ยวพันกับการไถนาซึ่งห้ามไถวันอังคารด้วยเหมือนกัน เป็นวิถีคิดของคนในอดีตว่า วันอังคารเป็นวันที่แข็งซึ่งเหมาะกับการทำพิธีทางไสยศาสตร์เท่านั้น หลังจากที่ได้ตีข้าวเสร็จแล้วก่อนที่จะนำข้าวเข้าไปใส่ในตู้ข้าว เจ้าของนาจะจุดเทียน ๙ เล่มและเกี่ยวข้าวแอก ๙ ต้น ที่ทำพิธีไว้และนำมามัดรวมกัน พร้อมกับกล่าวว่า “ขวัญข้าวอย่าตกอก ตกใจ ไปเนอบัดนี้การนาก็ได้เสร็จสิ้นหมดแล้ว ก็ขอให้อ้อมขวัญข้าวตั้งหมด ตั้งมวลมาต่อม มาหอมกันอยู่ตู้ข้าวแอก ๙ ต้นนี้เน้อ จากนั้นนำมาใส่ในตู้ข้าวพร้อมทั้งข้าวหนึ่งปั้น กล้วยหนึ่งลูก น้ำหนึ่งแก้ว พร้อมกล่าวว่า “เจ้าน้อย (ข้าว) ขอเจริญมาอยู่ในถุงข้าว หลองข้าว ขอให้อยู่อย่างสุขสบาย ขอให้อยู่ดีกินดีทุกปีอย่าได้หมดอย่าได้ขาด”

คนในสมัยโบราณจะยึดถือวิถีคิดและภูมิปัญญาและได้สั่งสอนลูกหลานได้นำมาปฏิบัติเพื่อเป็นสิริมงคล อย่างเช่นวันที่จะเอาข้าวไปตำ (ใช้ครกตำ) จะละเว้นในวันศีล (พระ) นอกนั้นจะตำข้าวได้หมดทุกวัน เพราะข้าวเป็นเจ้าและมีชีวิต ก่อนที่จะมาเป็นข้าวให้กับคนทั่วโลกได้กินกัน ข้าวได้ยอมตายถึง ๓ ครั้งด้วยกัน พ่ออยู่ แม่อยู่ ได้เล่าให้ฟังว่า จากต้นข้าวต้นเล็กๆที่มีสีเขียวเต็มท้องทุ่งนา ต่อจากนั้นก็กลายเป็นสีเหลืองทองเต็มท้องทุ่งหรือ “ทุ่งรวงทอง” ถึงเวลาที่ชาวนา

^๓ ทรงพันธ์ วรรณมาศ, พจนานุกรมภาพศิลป์วัฒนธรรมล้านนาและหัวเมืองฝ่ายเหนือ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๕๑-๕๒.

^๔ มณี พะยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, (เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๑.

จะต้องเก็บเกี่ยว โดยการใช้เคียวเกี่ยวลำต้นให้ขาดครั้งนี้ก็คือการตายครั้งที่ ๑ ของข้าว จากนั้นก็นำไปตากแดดให้แห้งและตีข้าวจนเมล็ดหลุดออกจากรวงข้าวกว่าที่จะทำให้เมล็ดหลุดออกได้นั้นต้องใช้แรงเป็นอย่างมากและนี่คือการตายครั้งที่ ๒ มนุษย์จะกินข้าวก็ต้องกะเทาะเปลือกออกเสียก่อน คนเฒ่าคนแก่ได้บอกว่า เปลือกข้าวก็เหมือนเสื้อผ้าที่ห่อหุ้มร่างกายของคน หากถอดออกหมดก็ยังสามารถเห็นเนื้อหนัง มังสาที่อยู่ข้างในซึ่งมีเลือดเนื้อ ในอดีตนั้นการกะเทาะเปลือกข้าวออกจะใส่ครกตำ เมล็ดข้าวที่ได้จะมีสีแดงเรียกว่า ข้าวกล้อง มีแคลเซียมสูง มีประโยชน์ต่อร่างกายของเราเป็นอย่างมากแต่ในปัจจุบันจะให้โรงสีทำการขัดสีข้าวจนขาว ฉะนั้น จะคงเหลือคุณประโยชน์ต่อร่างกายที่น้อยมาก และการยอมตายในครั้งที่ ๓ ของข้าว คือ การนำข้าวไปหุง หนึ่ง ต้ม เพื่อทำให้สุกและภูมิปัญญาเหล่านี้ก็คือ สิ่งที่คนเฒ่าคนแก่ได้เล่าถึงบุญคุณของข้าวให้ลูกหลานได้ฟัง ในอดีตนั้นลูกสาวจะเป็นคนตำข้าวและผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนตามความต้องการของแต่ละบ้านโดยการหอมแสง (เอามือ) พอตกกลางคืนสาว ๆ จะตำข้าว อ้ายบ่าวบ้านเหนือ บ้านใต้หรือหมู่บ้านใกล้เคียงก็จะมา “แอ้วสาว” ที่ตัวเองหมายปองไว้และมาช่วยสาว ๆ ตำข้าวการไป “แอ้วสาว” นั่นก็คือความหมายของการหาคู่ครองนั่นเอง ซึ่งเป็นขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมที่ได้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาและในปัจจุบันนี้ได้สูญหายไปหมดแล้ว การจับสาวจะจับกันเป็นถ้อยคำ “จ้อย” หรือ “คำคว่ำคำเครือ” คำลงแล้วพวกหนุ่ม ๆ ก็จะผัดหน้าทาแป้ง หวีผมเสียเรียบแปล้ หากใครชอบดนตรีก็จะ “สะพายซึง” หรือ “สี่สะล้อ” ไปด้วย และจากกระบวนการได้ร่วมกันถอดองค์ความรู้ต่างๆ ออกมา ไม่ว่าจะป็นองค์ความรู้ของประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวและที่สำคัญก็คือ องค์ความรู้ของ “ข้าวเฮี้ย” ที่ชาวนาไม่ให้ความสำคัญและถูกละเลย เมล็ดข้าวที่ตกหล่นได้กลายเป็น “ข้าวเฮี้ย” ที่ขาดการดูแลจากเจ้าของนา ด้วยความอยู่รอด “ข้าวเฮี้ย” ได้สร้างภูมิคุ้มกันให้กับตัวเองพร้อมกับดึงเอาความเป็นสัญชาติญาณออกมาเพราะหลายพันปีก่อน ข้าวคือ ข้าวป่าที่มีหางและพัฒนาการมาเป็นข้าวที่เราได้กินอยู่ในปัจจุบัน มีความสามารถฝังตัวอยู่ในดินได้เป็นเวลานานโดยที่ไม่ค่อยย่อยสลาย พอฝนแรกราวๆ ปลายเดือนเมษายนได้ตกลงมา เมล็ด “ข้าวเฮี้ย” จะงอกออกมาพร้อมกับคุณสมบัติพิเศษคือ มีลำต้นที่แข็งแรง อดทนต่อความแห้งแล้งและสามารถที่จะอยู่ได้ในขณะที่ไม่มีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่เลย การที่ได้ฝังตัวอยู่ในดินเป็นเวลาที่หลายเดือนก็ได้สร้างภูมิคุ้มกันให้กับตัวเองด้วย เมื่องอกออกมาก็มีความต้านทานต่อโรคสูงมาก จะเห็นได้จากการลงไปสังเกตแปลงนาของพ่อปิ่นในขณะที่แปลงนาที่ล้อมรอบแปลงนาของพ่อปิ่น จะมีแต่โรคใบข้าวหลาวเต็มไปหมดนอกจากนั้นชาวนายังบอกอีกว่า พอให้ปุ๋ยฟอสเฟตเสริมฮอร์โมนในแปลงนาก็จะเริ่มมีโรคใบข้าวเข้ามา ก็ต้องพ่นสารเคมีเพื่อทำลาย ชาวนาต้องใช้เงินเป็นจำนวนมากในแต่ละครั้ง พอถึงฤดูทำนาไม่มีทุนต้องไปกู้เงินมา ชาวนาบางคนขายข้าวจนหมดก็ยังใช้หนี้ไม่หมดจะเป็นอยู่อย่างนี้และจะสอนลูกสอนหลานไม่ให้ทำนา เพราะทำนาแล้วขาดทุน แนะนำลูกหลานไปทำงานต่างจังหวัดกันหมดซึ่งผิดกับการทำนา “ข้าวเฮี้ย” ของพ่อปิ่นไม่ต้องลงทุนอะไรมาก “ข้าวเฮี้ย” ไม่ต้องการหรือฮอร์โมนอื่นๆ เลยเพราะหน้าดินยังไม่ถูกทำลายและยังมีสารอาหารอยู่อีกมาก สิ่งที่จะต้องเสริมให้ก็เพียงแค่ใช้ขี้วัว ขี้ควายเท่านั้นก็เพียงพอแล้ว

ทีมวิจัยได้เริ่มทำเวทีในพื้นที่ ตำบลชีเหล็ก อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นเวลาเกือบหนึ่งปี เพื่อถอดองค์ความรู้ของ “วัฒนธรรมข้าว” จากภูมิปัญญาชาวบ้านและชาวนาในท้องถิ่นและต่อมาก็ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ จากนั้นได้นำเข้าสู่กระบวนการวิจัยในบริบทของชุมชนชาวนา องค์ความรู้เหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่มีค่า หากไม่ได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง ก็ไม่สามารถที่จะทำให้ชาวนาในปัจจุบันหลุดพ้นหนี้สินจากการทำนาได้เลยและหวังว่างานวิจัยเรื่องนี้ จะเป็นแสงสว่างแห่งความรู้และภูมิปัญญาการทำนาของชาวนาไทยในยุคปัจจุบัน นอกจากชาวนาได้ทำนาหลักคิดหลักปฏิบัติแล้ว ยังได้นำหลักคำสอนของพุทธศาสนามาประพาดปฏิบัติมีหลักธรรม เช่น

หลักความกตัญญู คือ การรู้อุปการคุณที่มีผู้ทำไว้ก่อนเป็นคุณธรรมคู่กับความกตเวทิตี คือ การตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำไว้แล้ว ผู้ที่ทำอุปการคุณก่อนเรียกว่า บุพพการี ขอยกมากล่าวในที่นี้ คือ บิดามารดาและครูอาจารย์ บิดามารดา มีอุปการคุณแก่บุตร ธิดา ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ ให้การศึกษา อบรมสั่งสอน ให้ละเว้นจากความชั่ว มั่นคงในการทำความดี เมื่อถึงคราวมีคู่ครอง ก็จัดหาคู่ครองที่เหมาะสมให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้ไว้เป็นมรดก บุตร ธิดา เมื่อรู้อุปการคุณที่บิดามารดาทำไว้ย่อมตอบแทนด้วยการประพาดตัวดี สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล เลี้ยงดูท่านและช่วยทำงานของท่าน และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วก็ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน ครูอาจารย์ มีอุปการคุณแก่ศิษย์ในฐานะเป็นผู้ประสาทความรู้ให้ ฝึกฝน แนะนำให้เป็นคนดี สอนศิลปวิทยาให้อย่างไม่ปิดบังยกย่องให้ปรากฏแก่คนอื่นและช่วยคุ้มครองศิษย์ทั้งหลาย ศิษย์เมื่อรู้อุปการคุณที่ครูอาจารย์ทำไว้ย่อมตอบแทนด้วยการตั้งใจเรียน ให้เกียรติและให้ความเคารพไม่ล่วงละเมิดโอวาทของครู ความกตัญญูและความกตเวทิตีนี้ ถือว่าเป็นเครื่องหมายคนดี ส่งผลให้ครอบครัวและสังคมมีความสุขได้ เพราะบิดามารดาจะรู้จักหน้าที่ของตนเองด้วยการทำอุปการคุณให้ก่อน และบุตรธิดาก็จะรู้จักหน้าที่ของตนเองด้วยการทำดีตอบแทน สำหรับครูอาจารย์ก็จะรู้จักหน้าที่ของตนเองด้วยการทำอุปการคุณ คือ สอนศิลปวิทยาอย่างเต็มที่ และศิษย์ก็จะรู้จักหน้าที่ของตนเอง ด้วยการตั้งใจเรียน และให้ความเคารพเป็นการตอบแทน นอกจากนี้จะใช้ในกรณีของบิดามารดากับบุตรธิดา และครูอาจารย์กับศิษย์แล้ว คุณธรรมข้อนี้ก็สามารนำไปใช้ได้แม้ระหว่าง พระมหากษัตริย์กับพสกนิกร นายจ้างกับลูกจ้าง^๕ เพื่อนกับเพื่อนและบุคคลทั่วไปรวมทั้งมนุษย์กับสิ่งแวดลอม จะต้องมีการพัฒนาคนก่อน เพื่อสร้างคนให้มีความเข้มแข็ง ๓ ประการ คือ^๖ ความเข้มแข็งทางพฤติกรรม ได้แก่ ความขยันขันแข็งจริงจังในการทำงาน ความเข้มแข็งทางจิตใจ ได้แก่ การช่วยเหลือตนเอง ไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก และความเข้มแข็งทางปัญญา ได้แก่ ความพยายามทำด้วยตัวเอง ใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหา โดยยึดหลักธรรมเป็นแนวทางในการพัฒนา ดังนี้ ถือหลักทำการให้

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๐/๒๑๐.

^๖ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), **สถานการณ์พระพุทธศาสนาพลิกหายนะเป็นพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๙.

สำเร็จด้วยความเพียรพยายาม ที่เรียกว่า “หลักกรรม” ถือหลักเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยไป ทั้งทางพฤติกรรม ทางจิตใจ และทางปัญญา ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา”^{๑๑} ถือหลักทำการทั้งหลายอย่างเร่งรัดไม่รอเวลาด้วยความไม่ประมาท ที่เรียกว่า “หลักอัปมาทะ” ถือหลักทำตนให้เป็นที่พึงเพื่อพึ่งตนเองได้และเป็นอิสระ ที่เรียกว่า “หลักอิสรภาพแห่งการพึ่งตนได้”

การอภิปรายผล

การพัฒนาสังคมไทยนั้นต้องพัฒนาคนควบคู่ด้วย เพื่อให้คนมีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย จิตใจและปัญญา โดยการประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ดำรงชีวิตอยู่บนรากฐานแห่งสัจจะหรือความจริง ไม่หลงงมงาย มีความพอเพียง รู้จักช่วยเหลือตนเอง ให้สามารถพึ่งตนเองได้ และดำรงชีวิตอย่างมีความสุข หลักธรรมที่นำมาใช้ในการพัฒนาสังคม ได้แก่ หลักกรรม คือ ความเพียรหรือความพยายาม หลักไตรสิกขา คือ การพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาให้ดียิ่งขึ้น หลักอัปมาทะ คือ การไม่รอเวลาและไม่ประมาทและหลักอิสรภาพแห่งการพึ่งตนได้ คือ การพึ่งตนเองและเป็นอิสระ ถ้ายทอดวิถีชวานาให้กับบุตรหลาน เช่น การเตรียมการทำนา การทำนา สร้างกลุ่มชวานาที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยังได้สร้างฐานะ เศรษฐกิจไปพร้อมกัน จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ พบว่า ในตำบลซีเหล็กเป็นชวานา ๙๐ % สำหรับ ๑๐ % อาชีพทั่วไป แต่ก็ยังรำลึกถึงการทำนาที่บรรพบุรุษได้ทำมา เมื่อมีพิธีเกี่ยวกับข้าว กลุ่มอาชีพทั่วไปก็ไปร่วมเสมอ

กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าว เกิดจากภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมผสมผสาน ตามที่เกษตรกรจังหวัดแนะนำ และการนำข้าวไปเพื่อการขายและการเก็บไว้กิน การสัมภาษณ์ ตัวแทนของชวานา คือ ที่เป็นกลุ่มชวานาและชวานาที่ไม่มีกลุ่มในชุมชนตำบลซีเหล็ก ทำให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับรูปแบบการทำนาในพื้นที่ในการทำกรวิจัย

รูปแบบการทำนา ที่นี้มีความเป็นชวานาเต็มตัว รักษาประเพณีและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เช่น เลือกวันทำการเพาะปลูก ไม่ทำนาวันพระ เป็นตัวแทนของชวานาที่คัดเลือกพันธุ์ข้าวให้เกษตรกรจังหวัดเชียงใหม่ในอดีตทำนาปีละ ๑ ครั้ง ปัจจุบันบางครอบครัวทำนาปีละ ๒ ครั้ง คือ นาดำ ๙๐ % นาหว่าน ๑๐ % การทำนา ยังยึดตามภูมิปัญญาของบรรพบุรุษแต่มีการประยุกต์เล็กน้อย เช่น การใช้รถไถนา รถเกี่ยวข้าว เพื่อทันเวลา ทดแทนแรงงาน ทำนาเพื่อขายและเพื่อกิน ขาย ๘๐ % นำไว้กินและทำบุญ ๒๐ % มีความพึงพอใจที่เป็นลูกหลานของชวานาและปฏิบัติตามภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ลูกหลานได้เห็นที่ไปที่มาของตนเอง การทำนาปัจจุบันมีการลงทุนมาก คือ ใช้จ่าย บางครั้งก็ต้องใช้จ่ายบ้าง แต่ก็น่าเสียดายว่า ต้นฤดูการทำนา จะทำให้มีกบปลาน้อย เมื่อข้าวเริ่มเขียว สัตว์เหล่านั้นจะกลับมาอีก การรวมกลุ่มชวานาเพื่อช่วยเหลือซึ่งกัน

^{๑๑} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๒๘๗.

และกันยังมีอยู่

ฟิ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือไม่ และพระพุทธรูปศาสนามือถือพิพลต่อวิถีชาวนา ชาวนายังมีความเคารพในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามบรรพบุรุษ เช่น พระแม่โพสพ เจ้าที่ เจ้านา ตามบรรพบุรุษ และมีความกตัญญูต่อพระพุทธรูปศาสนามือถือพิพล เมื่อการทำนาเก็บเกี่ยวเป็นที่เรียบร้อย ชาวนาตำบลซี้เหล็ก อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่ ได้นำข้าวใหม่ไปทำบุญที่วัดทุกหลังคาเรือน และพระสงฆ์ในวัดเป็นผู้ให้หลักคำสอนได้นำปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น ความกตัญญู ความสามัคคี หลักสันโดษ การเสียสละ เป็นต้น

ปัจจัยที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวของตำบลซี้เหล็ก พบว่า พ่อ แม่ หรือผู้ใหญ่ การทำให้เห็น การรักษาประเพณีที่ปฏิบัติกันมา เช่น การเลือกวันดี ในการทำนา หว่านข้าว แรกนา (แรกนา) วันพระ หยุดทำนา ให้ลูกหลานไปช่วยทำนา ในวันที่ไม่ได้เรียนหนังสือ ให้ช่วยขนอุปกรณ์ทำนา หว่านกล้าข้าว บอกขั้นตอนในการทำนา เล่าประวัติการทำนา เกี่ยวข้าว ของบรรพบุรุษ การอนุรักษ์ ประเพณีและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไว้ เช่น แสงความเคารพ กตัญญูต่อ ศาสนา ต่อคน สัตว์ สิ่งของ

ประเด็นปัญหาในการทำนาในปัจจุบัน คือ การใช้จ่ายในการทำนาใช้ทุนสูง เช่น ค่าปุ๋ย ค่ายา สภาพของดิน ใช้น้ำเฉพาะปลูกข้าว และน้ำเริ่มลดน้อยลง ไม่แน่ใจระบบชลประทาน สัตว์ในนาปลาในทุ่ง หายไปช่วงฤดูกลางบ้าง และการใช้ปุ๋ย อินทรีย์น้อย

ข้อดีในการทำนาปัจจุบัน พบว่า ชุมชน มีความพึงพอใจที่เป็นลูกหลานของชาวนา ได้เห็นที่ไปที่มาของตนเอง ชุมชนมีความเข้มแข็ง เช่น รวมกลุ่มชาวนาเพื่อช่วยเหลือเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อปกป้องและต่อรง เช่น การประกันราคาข้าว ชุมชนมีความสามารถคัดพันธุ์ข้าวได้เอง

การเรียนรู้และการสืบทอด การเรียนรู้และการสืบทอดวัฒนธรรมข้าว พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ ควรทำให้ลูกหลานเห็นและควรให้ลูกหลานช่วยทำนา นอกจากเวลาว่างจากการเรียน แต่ปัจจุบันลูกหลานมีความสนใจในการสืบทอดวัฒนธรรมข้าวเป็นจำนวนน้อย

การสร้างพื้นที่ชุมชนให้รู้จักการทำนา สร้างความสนใจและความสำคัญของการทำนา ให้ความรู้กับชุมชน หาแนวทางแก้ไขหากเกิดปัญหาร่วมกัน และอนุรักษ์การทำนาให้อยู่กับสังคมไทยภาคต่างๆ ต่อไป

ปฏิบัติเพื่อการเรียนรู้ การเรียนรู้ในกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมข้าวเชิงพุทธ เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา เช่น การคัดพันธุ์ข้าว การหว่านกล้าข้าว ๔๕ วัน การไถดะ ไถแปร การปลูก การดูแล รักษา การเก็บเกี่ยว การนำข้าวเพื่อเก็บ ทั้งที่เป็นประเพณีและเป็นไปตามธรรมชาติเลือกความเหมาะสมตามที่ปฏิบัติกันมา

จากการเข้าร่วมกิจกรรมของชาวบ้านรวมกลุ่มทำนา ได้พูดคุยกันแล้วถ่ายทอดให้ลูกหลาน ฟัน้อง ผู้วิจัยได้ลงปฏิบัติกับชาวนา เช่นการปลูกข้าว ถอนกล้า เป็นวิธีการที่ละเอียดทุกขั้นตอน ไม่ได้เป็นเพียงแต่เฉพาะการปลูกข้าวทำนาเท่านั้น ชาวบ้านยังได้ปลูกใจ ปลูกมิตรให้กับเพื่อน บ้าน เกิดความรัก ความสามัคคี นอกจากนี้ ได้รู้จักวิธีการทำนา ยังได้เกิดคุณค่าทาง

พระพุทธศาสนา สืบต่อพระพุทธศาสนา โดยชาวนามีประเพณีที่ยิ่งใหญ่ประจำปีในล้านนา คือ ประเพณีทานข้าวใหม่ หลังจากเก็บเกี่ยวทุกปี

ในฐานะเมืองไทยเป็นเมืองพุทธ ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก แนวคิดที่ถูกนำเสนอหรือ หยิบยกขึ้นมาพูดกันมากก็คือ การนำ “ธรรมะ” หรือ หลักธรรมของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างบรรยากาศการทำงานที่พึงประสงค์ คือ งานสัมฤทธิ์ ชีวิตรื่นรมย์ ดังกล่าว โดยให้ความสำคัญกับชุด “ธรรมะ” ที่เกี่ยวข้องกับการทำหน้าที่ตามบทบาทของแต่ละคนที่เป็นอยู่ในหน่วยงาน/องค์กรและครอบครัว ทั้งนี้ ก็เพื่อให้แต่ละคนรู้จัก “ทำหน้าที่” ตามบทบาทของตนได้อย่างถูกต้อง ชีวิตของผู้คนในหน่วยงาน/องค์กรก็จะมี ความหมาย และบรรยากาศในองค์กรก็จะเป็นมิตรและร่มเย็นเป็นสุขตลอดไป นอกจากการเลี้ยงชีพโดยทั่วๆ ไปก็ยังคงใช้หลักแห่งจิตใจคู่กันไปด้วย

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาการเรียนรู้วัฒนธรรมข้าวเพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ควรให้ความรู้กับผู้ทำการศึกษาทุกระดับ เพราะอาชีพการทำนาเป็นพื้นฐานชีวิตของคนไทย ควรมีการเรียนรู้เทคโนโลยีของคโนโบราณเพราะเป็นสิ่งที่ดี ควรมีการนำหลักคำสอนของพุทธศาสนามาบูรณาการในการเรียนรู้และการทำนาควรมีการเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ในอดีตด้วย

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

กรมศิลปากร. นามานุกรมขนบธรรมเนียมประเพณี. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๒.

กรมวิชาการเกษตร. เกษตรยั่งยืน (เกษตรกับธรรมชาติ). กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการเกษตร, ๒๕๓๔.

กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอน ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๙.

งามชื่น คงเสรี. “การทำผลิตภัณฑ์ข้าว” ในสถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร ข้าว :

ความรู้คู่ชาวนา. กรุงเทพมหานคร : มีเดียเพรส, ๒๕๓๙.

จำรัส โปร่งศิริวัฒนา. ความรู้เรื่องข้าว. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยข้าว, ๒๕๓๔.

ฉลาด จันทร์ส. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น. คณะ

ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๓.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. สังคมวัฒนธรรมและประเพณีไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.

เทิดชาย ช่วยบำรุง. ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นเชิงสร้างสรรค์.

กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๔.

ทรงพันธ์ วรรณมาศ. พจนานุกรมภาพศิลปะวัฒนธรรมล้านนาและหัวเมืองฝ่าย

เหนือ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.

ธวัช ปุณโณทก. ความเชื่อพื้นบ้านสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมไทยวัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติ

ความเชื่อ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

บุญหงษ์ จงคิด. ข้าวและเทคโนโลยีการผลิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). สถานการณ์พระพุทธศาสนาพริกหยวนะเป็น

พัฒนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖.

มณี พะยอมยงค์. ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๓.

วิไลภรณ์ พานอ่อง. ท้องถิ่นของเรา ๘ จังหวัดภาคเหนือตอนบน เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่

๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๓.

สุวัฒน์ อัสวไชยชาญ. ข้าวไทย. กรุงเทพมหานคร : ปลาตะเพียน, ๒๕๕๕.

